

Sławomir Cudak

SYSTEM WARTOŚCI W ŻYCIU RODZINY

SYSTEM OF VALUES IN A FAMILY'S LIFE

Streszczenie

Rodzina stanowi środowisko wychowawcze wywierające silny wpływ na rozwój osobowości reprezentantów młodych pokoleń. Życie dzieci w środowisku rodzinnym jest kształtowane przez kulturowe normy i wartości oraz przez oddziaływanie społeczne i emocjonalne rodziców. Każda rodzina posiada swój określony, choć może nie w pełni uświadomiony system wartości, według którego żyje, postępuje i realizuje zadania w jednostkowych i wspólnotowych działaniach. W przeważającej części rodzin relacje między pokoleniami przebiegają w sposób harmonijny, mimo specyfiki i odrębności pokoleń, z zachowaniem miłości i szacunku względem siebie. Z reguły rodziców i dzieci z tej grupy rodzin cechuje podobny system wartości, podobny stosunek do otaczającego świata. Niepokojący jest fakt, że w wielu polskich rodzinach obserwuje się rozbieżność wartości uznawanych przez rodziców i przez dzieci. Stan ten stanowi konsekwencję oddziaływania wielu czynników tkwiących wewnątrz rodziny oraz w środowisku zewnętrznym.

Słowa kluczowe: rodzina, relacje rodzinne, system wartości rodziców i dzieci.

Abstract

A family constitutes an educational environment having a great influence on a personality development of representatives of young generations. Children's life in the family environment is formed by cultural norms and values, as well as by social and parents' emotional influence. Every family has its own determined, though may be not fully conscious system of values according to which it lives, proceeds and realises tasks in individual and community activities. In the prevailing part of families relations between generations take place in a harmonious way, besides the specificity and separateness of the generations, with maintenance of love and respect to one another. As a rule parents and children from this group of families are characterised by a similar system of values, a similar relation to the surrounding world. A disquieting fact is that in many Polish families a divergence of the values recognised by parents and by children is observed. This state constitutes the consequence of the influence of many factors inherent inside the family and in the external environment.

Key words: family, family relations, system of values of parents and children.

Wprowadzenie

Rodzina jest pierwszą instytucją wychowawczą, grupą społeczną, która przekazuje swym dzieciom podstawy kultury duchowej, w obszarze zachowań, w postaci norm społecznych, wartości i wzorów postępowania. Model rodziny

i jej funkcjonowanie uzależnione jest od uwarunkowań wewnątrzrodzinnych (postaw rodzicielskich, więzi emocjonalnych, cech osobowości rodziców, atmosfery domowej) oraz makrospołecznych struktur społecznych, gospodarczych, technicznych, migracyjnych, ekonomicznych i kulturowych. Niezależnie jednak od przemian zewnątrzrodzinnych i we wspólnocie rodzinnej kształt każdej indywidualnej rodziny zależy od osób – rodziców, którzy ją tworzą, organizują, wyznaczają cele życiowe, więzi emocjonalne i system wartości. Małżonkowie jako przyszli rodzice wynoszą od swych rodzin pochodzenia postawy, normy społeczne, moralne i etyczne zachowania, sposób interakcji wzajemnych, dialog rodzinny, uczucie, życzliwość, otwartość oraz miłość małżeńską i rodzicielską.

Stosunki łączące małżonków i dziecko z rodzicami funkcjonują na wielu płaszczyznach: emocjonalnej, społecznej, wychowawczej i ekonomicznej. W rodzinie tworzą się określone normy regulujące zachowania jej członków oraz role, pozycje społeczne i system wartości wytwarzający wzajemne oczekiwania, wymagania i spełniania wzajemnych potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych.

Życie dzieci w środowisku rodzinnym jest kształtowane przez kulturowe normy i wartości oraz przez oddziaływanie społeczne i emocjonalne rodziców. Rodzina znajduje się w centrum tego oddziaływania i na niej spoczywa największa odpowiedzialność za losy dziecka, jego uspołecznienie i przekazanie systemu wartości etycznych i moralnych. W rodzinie w obszarze jej wzajemnych interakcji międzyosobowych, będących odbiciem stosunków społecznych kształtują się określone strategie życiowe młodzieży, które mogą sprzyjać lub zaburzać funkcjonowanie w grupach rówieśniczych, zespołach szkolnych czy w środowiskach lokalnych.

Rodzina jako wspólnota socjalizacyjna i środowisko wychowawcze tworzy system wartości, kształtuje więzi emocjonalne, uczy odróżniania i selekcji zachowań w społecznych zachowaniach i działaniach. Charakter rodzicielskich postaw i związana z nimi odpowiedzialność za funkcjonowanie środowiska domowego określają sposób organizacji życia rodziny oraz stawiania wzajemnych wymagań. Powstaje w ten sposób określona hierarchia systemu wartości, która wywiera wpływ na rozwój i kształt osobowości dziecka oraz model funkcjonujący we współczesnej rzeczywistości społecznej i ekonomicznej.

Rodzina jest wspólnotą osób i jednocześnie instytucją i grupą społeczną. Wspólnotowy charakter rodziny wyraża się w tym, że jest ona „wspólnotą miłości i solidarności, miejscem najbardziej głębokiego międzyosobowego kontaktu, opartego na miłości i dobrowolności, na głębokim i uzupełniającym się związku mężczyzny i kobiety oraz pokoleń, które pomagają sobie wzajemnie w osiągnięciu pełniejszej mądrości życiowej”¹. Z kolei instytucjonalny charakter rodziny za-

¹ L. Dyczewski, *Rodzina – społeczeństwo – państwo* [w:] *Rodzina, społeczeństwo, gospodarka rynkowa*, red. J. Kroszel, Opole 1995, s. 32.

wiera się w tym, że jest ona zbudowana na małżeństwie, stanowi jednostkę prawną, gospodarczą i społeczną. Ma określone zadania do spełnienia, jest postrzegana i traktowana jako instytucja. Grupowy charakter rodziny wyraża się w ciągłości biologicznej społeczeństwa, podtrzymywaniu tradycji, zwyczajów i kultury zachowań oraz zaspokajaniu wielostronnych potrzeb swych członków.

1. Przyjmowane i uznawane wartości w środowisku rodzinnym

System wartości w rodzinie to pewien uporządkowany zbiór różnych wartości, które stanowią cel dążeń rodzicielskich, są ważne i pożądane w życiu rodzinnym, tworząc określony model, organizację i funkcjonowanie środowiska rodzinnego.

Każda jednostka ludzka i wspólnota rodzinna skierowana jest, jak słusznie stwierdził J. Tischner, ku wartościom, stąd też „odczuwa konieczność posiadania i poznania wartości, tudzież ich realizowania”². U źródeł wszelkich wartości występują pewne pragnienia, potrzeby, oczekiwania. Nie zawsze jednak są one w pełni uświadomione zarówno przez członków rodziny, jak i rodzinę jako grupę społeczną. Wartości te z reguły motywują i nadają kierunek działania, myślenia, zachowań, kształtują pewne postawy rodziców i dzieci. Choć środowisko rodzinne i rodzice przyjmują pewien system wartości i pragną przekazać określone wartości realizowane we wspólnocie małżeńskiej i rodzinnej, zdarza się, że dzieci i młodzież z tej grupy rodzinnej przejawiają inną hierarchię tych wartości.

Poglądy na charakter wartości etycznych są zróżnicowane. „Relatywiści przeczą istnieniu wspólnych, ogólnoludzkich wartości, twierdząc, iż zależą one od kultury i warunków społecznych [...]. Konwencjonalisci traktują wartości jako rezultat umowy międzyludzkiej. To, co nie jest przyjemne, zostaje odrzucone jako niewartościowe. Agnostycy nie negują wartości, lecz podkreślają niemożność ich poznania ze względu na niedoskonałość ludzkich zdolności poznawczych [...]. Pragmatycy utożsamiają wartość za użyteczną. To, co służy skutecznie ludzkim poczynaniom, co służy do czegoś, zostaje uznane jako wartościowe”³. Do wartości etycznych, często nazywanych jako ponadczasowe, ponieważ występują w większym bądź w mniejszym stopniu w każdym okresie historycznym i każdym systemie społeczno-politycznym, należą: szczęście, honor, sprawiedliwość, prawda, patriotyzm, równość, tolerancja, uczciwość, ofiarność, życzliwość, rodzina, dobro.

Wartości etyczne, materialne, allocentryczne stanowią pewien wzorzec, do którego dążą rodzice w oddziaływaniach wychowawczo-socjalizacyjnych w środowisku rodzinnym. Są także podstawą do ocen rodzicielskich zachowań i postępowania dzieci we wspólnocie rodzinnej i w środowisku społecznym poza-

² J. Tischner, *Wobec wartości*, Poznań 2001, s. 64.

³ J. Jaroń, *Z etyki na ty: od egipskiego Ptahhotepa do Karola Wojtyły*, Łódź 1995, s. 27.

rodzinnym. Rodzice na podstawie przyjętego systemu wartości tworzą pewne normy postępowania, wzory zachowań w stosunku do członków swej wspólnoty rodzinnej.

Wymagania rodzicielskie i realizacja w codziennych interakcjach między członkami rodziny tych norm społecznych oraz wzorów zachowań tworzy korzystny przekaz systemu wartości w środowisku rodzinnym.

Wartościom, szczególnie tym etycznym, z reguły w sposób świadomy bądź mniej świadomy towarzyszy w rodzinie pewne odniesienie, oceny, porównania do konkretnych zachowań dzieci, a nawet rodziców. Dokonujemy często oceny samych siebie, oceny postępowania członków rodziny, oceny sytuacji rodzinnych i pozarodzinnych. Wartościmy zjawiska społeczne, sytuacje codzienne, zachowania jednostek i grup oraz działania swych dzieci, małżonków i innych jednostek i grup ludzkich. Wartościowanie to odnosi się zawsze do przyjętego w rodzinie systemu i hierarchii wartości – może ono być bardziej krytyczne, jeśli wartości etyczne dominują w tej hierarchii, lub mniej krytyczne, a nawet uznane jako korzystne zachowanie, jeśli w systemie wartości rodzinnych przeważają wartości materialne, jednostkowe, allocentryczne.

Wartości etyczne stanowią w hierarchii specjalne wyróżnienie spośród innych wartości, dominowanie ich decyduje o wysokiej pozycji społecznej i kulturowej rodziny oraz o godności każdego człowieka tej wspólnoty rodzinnej.

Nie są one zinternalizowane dla osiągnięcia jednostkowych czy doraźnych korzyści w sferze ekonomicznej lub subiektywnej pomyślności członków rodziny, a mimo to wywierają znaczny wpływ na postępowanie, ocenianie sytuacji, odróżnianie dobra od zła, wartościowanie zjawisk społecznych.

Każda rodzina posiada swój określony, choć może nie w pełni uświadomiony system wartości, według którego żyje, postępuje i realizuje zadania w jednostkowych i wspólnotowych działaniach.

Rodzice większość wartości przejmują od własnych rodziców, modyfikują je według własnego uznania, kształtują je we własny system wartości i przekazują swoim dzieciom. Dzieci przede wszystkim z rodzin tradycyjnych przyjmują ten system wartości rodzinnych, choć także w społecznych uwarunkowaniach i różnorodnych sytuacjach otaczającego świata pozarodzinnego formułują swoje własne wartości, do których dążą i z którymi jednoczą poglądy, postawy i wzory zachowań.

2. Podobieństwa czy rozbieżności systemu wartości rodziców i dzieci

Rodzina jako środowisko wychowawcze i wspólnota członków oparta na emocjonalnych związkach i stosunkach społecznych zasadzających się na bliskości i częstotliwości w interakcjach między rodzicami oraz między rodzicami i dziećmi ma największe możliwości tworzenia hierarchii w systemie wartości

u dzieci. Większość dzieci od urodzenia aż do okresu dorosłości pozostaje w kręgu oddziaływań środowiska rodzinnego. Wraz z rozwojem dziecka zmienia się pozycja społeczna jego osoby, styl oddziaływań rodzicielskich, metody opiekuńcze i wychowawcze. Dzieci nabywają w rodzinie zasad postępowania, sposobu myślenia, oceniania, podobnych dążeń i pragnień.

We współczesnych czasach, w których następuje „konfuzja różnych wartości, często sprzecznych ze sobą, przekazywane siłami i znaczącymi środkami komunikacji społecznej, środowisko rodzinne musi być niezwykle refleksyjne w sferze wychowawczej i socjalizacyjnej, by umiejętnie operować wartościami, właściwie je rozpoznawać i tworzyć system ich hierarchii we wspólnocie rodzinnej”⁴. Rozwój mass mediów, oddziaływania edukacyjne i społeczne na dzieci i młodzież w placówkach oświatowych, wpływ grup rówieśniczych, emigracja okresowa młodzieży i ludzi dorosłych do państw Europy Zachodniej może mieć wpływ na rozbieżność systemu wartości rodzinnych między rodziną pochodzenia a dziećmi i młodzieżą dorastającą.

Młodzież pod wieloma względami myśli, spostrzega, czuje i działa w sposób odmienny od rodziców. Młodzi różnią się od dorosłych pod względem dojrzałości, życiowych doświadczeń, sposobu przyjmowania nowych wartości korzystnych dla stylu życia i postaw, ponoszonej odpowiedzialności. Takie zachowanie wiąże się między innymi z procesem dążenia młodej jednostki do autonomii, poszukiwania własnych, specyficznych cech osobowości – odrębnych od cech rodziców, poszukiwania własnej, niepowtarzalnej tożsamości osobowej.

Stąd też często zdarza się, że młodzież posiada nieco inne upodobania niż ich rodzice, inne pragnienia i dążenia w uzyskaniu celu życiowego, zawodowego, ujawnia inny sposób posługiwania się językiem, preferuje swoisty styl ubierania się, swoisty rodzaj muzyki.

Tego typu zróżnicowania przez wielu badaczy⁵ traktowane są jako luka pokoleniowa, zakładająca bunt przeciwko rodzicom, alienację jednostki z życia rodzinnego, zaburzenie procesu komunikacji między pokoleniami, czy też odrzucenie przez młodych systemu wartości osób dorosłych. Zjawisko przemieszczenia w hierarchii systemu wartości u młodzieży, która preferuje inne wartości niż ich rodzice, która ma zaburzony system wartości, wynika z kilku uwarunkowań:

1. Więzy emocjonalne w tych rodzinach zostały osłabione bądź zerwane, dzieci i młodzież odczuwają osamotnienie we własnej rodzinie.
2. Dysfunkcje rodziny w sferze ekonomicznej, społecznej i emocjonalnej – dzieci z tych rodzin poszukują wsparcia psychicznego i nowych pozytywnych dla nich stosunków społecznych poza rodziną.
3. Rozwój mass mediów, szczególnie telewizji i Internetu – ciągle wykorzystywanie tych mediów niesie ze sobą konfuzję wartości.

⁴ H. Cudak, *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu wartości w rodzinie* [w:] *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, red. W. Muszyński, Toruń 2010, s. 18.

⁵ T. Rostowska, *Rodzinny przekaz wartości*, „Problemy Rodziny” 1996, nr 4.

4. Dynamiczny rozwój edukacji na poziomie średnim i wyższym przyczynia się do zmiany poglądów, postaw, motywacji zawodowych i dążeń życiowych.
5. Zmiany społeczne, gospodarcze, polityczne, w tym mechanizmy wolnego rynku dokonują przewartościowania w sferze aksjologicznej społeczeństwa, szczególnie dotyczy to młodzieży dorastającej.

Jeżeli w rodzinie występuje brak więzi emocjonalnych między rodzicami i dziećmi, atmosfera domowa jest chłodna, obojętna, a nawet stresująca i traumatyczna, brak wzajemnej życzliwości, wsparcia społecznego i psychicznego, wówczas rodzinne wartości nie uzyskują aprobaty u dzieci. Przekaz tych wartości nie będzie skuteczny. Rodzice i młodzież z tych rodzin mogą realizować odmienny system wartości. Dzieci będą poszukiwać innych wartości, niż posiadają ich rodzice. L. Dyczewski⁶ na podstawie własnych badań socjologicznych nad współczesną rodziną polską doszedł do dwóch następujących wniosków:

- 1) zakres wartości i norm przekazywany młodemu pokoleniu przez rodzinę w ostatnich kilkudziesięciu latach wyraźnie się zawęził. Rodzina współczesna przekazuje swym dzieciom wartości ogólne i podstawowe, ale nie normy i wartości szczegółowe (ten drugi rodzaj wartości czerpie młodzież z innego otoczenia niż rodzinne);
- 2) osłabia się rola rodziny w przekazie ogólnej postawy wobec wartości i norm; młodzież dorastająca skłania się ku etycznemu sytuacjonizmowi i relatywistycznym postawom moralnym.

W przeważającej jednak części rodzin relacje między pokoleniami przebiegają w sposób harmonijny, mimo uwzględnienia specyfiki i odrębności pokoleń, z zachowaniem miłości i szacunku względem siebie. Z reguły rodziców i dzieci z tej grupy rodzin cechuje podobny system wartości, podobny stosunek do otaczającego świata. Można zatem powiedzieć, że w rodzinach tych dominuje przekaz systemu wartości, a nie luka pokoleniowa i rozbieżność w dążeniach i pragnieniach między rodzicami i dziećmi.

W kontekście powyższych stwierdzeń uzasadnienie znajduje stanowisko, zgodnie z którym ukształtowany w wieku dziecięcym i młodzieżowym system wartości w środowisku rodzinnym pozostaje zasadniczo niezmienny przez okres życia człowieka dorosłego aż do starości⁷.

Należy wyrazić pogląd, że system wartości, z jakim przez wiele lat styka się dziecko w rodzinie, stanowi ważny wzorzec i trwały punkt odniesienia dla dziecka, na podstawie którego buduje własny system hierarchii wartości i norm.

Zgodność systemu wartości rodziców i dzieci uzależniona jest od wielu czynników, wśród których istotną funkcję spełniają takie, jak: stopień i nasilenie więzi emocjonalnych w rodzinie, akceptujące postawy rodzicielskie, dojrzałość

⁶ L. Dyczewski, *Więzi między pokoleniami w rodzinie*, Lublin 2002.

⁷ H. Gajdamowicz, *Rodzina jako środowisko wychowania moralno-społecznego* [w:] *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Łódź 2005.

psychiczna członków rodziny – głównie w zakresie sfery intelektualnej, emocjonalnej, osobowościowej i społecznej, atmosfera domowa środowiska rodzinnego i wynikająca z niej jakość relacji interpersonalnych między rodzicami i dziećmi, poziom i zakres identyfikacji dziecka z rodzicami warunkowany prawidłowym stosunkiem społecznym we wspólnocie rodzinnej, spójność systemu wartości matek i ojców, a także ocena systemu wartości rodziców przez młodzież funkcjonującą w rodzinie.

Małżeństwo jest tą instytucją formalną i zalegalizowaną, która spełnia najważniejszą rolę w kształtowaniu wartości rodzinnych. W związku małżeńskim przyszli rodzice kształtują swój własny system wartości, który tworzy się z elementów systemu wartości męża (ojca) i żony (matki). Z nabytych wartości, z ich rodzin pochodzenia, zakładając związek partnerski czy małżeński, konstruują własny system wartości.

Uwagi końcowe

Rodzice, którzy tworzą właściwie funkcjonującą rodzinę, a nawet ci z rodzin dysfunkcyjnych stają często wobec problemu – jak wychować swoje dziecko, by było szczęśliwe, pracowite, osiągnęło dobry zawód, w życiu kierowało się uczciwością, sprawiedliwością, prawdą, uznawało normy społeczne, odróżniało dobro od zła, było odpowiedzialne, wysoko ceniło rodzinę, miłość, partnerstwo i tolerancję. Od postaw rodzicielskich, uznawanych wartości przez rodziców, więzi emocjonalnych łączących członków rodziny, systemu wychowania i socjalizacji w domu rodzinnym zależy stopień, zakres i nasilenie przekazu wartości w rodzinach młodszemu pokoleniu.

Niepokojące jest, że w wielu polskich rodzinach obserwuje się rozbieżność wartości uznawanych przez rodziców i przez dzieci. Stan ten ma miejsce wówczas, gdy:

- Rodzice uznają, a nawet przyjmują pewien system wartości etycznych, mówią o tym swym dzieciom, dążą w sposób werbalny do przekazania go swym dzieciom, lecz w codziennych sytuacjach rodzinnych i pozarodzinnych ich czyny zaprzeczają wypowiadanym słowom. Działania rodzicielskie są niezgodne z wartościami etycznymi, moralnymi, choć w metodach wychowawczych pragną, by dzieci były sprawiedliwe, prawdomówne, uczciwe, tolerancyjne i odpowiedzialne. Dzieci są dobrymi obserwatorami życia rodzinnego i potrafią odróżnić postawy rodzicielskie pozorne od rzeczywistych.
- Napływ kultury, w tym i wartości z krajów Europy Zachodniej do społeczeństwa polskiego, spowodował przyjmowanie tych wartości szczególnie przez młode małżeństwa i rodziny. Konsumpcjonizm, dążenie do pozyskiwania dóbr materialnych, używanie przyjemności życiowych – to stało się domeną wielu rodzin. Wartości etyczne, ponadczasowe ustępują miejsca wartościom

materialnym, egzystencjalnym, allocentrycznym. Młode małżeństwa i dzieci z tych małżeństw eliminują bądź silnie modernizują wartości moralne, które uznane były i przekazywane w minionych pokoleniach tych rodzin.

- Okres dorastania młodzieży jest czasem buntu i sprzeciwu wobec postaw, poglądów, tradycji rodzinnych, norm i wzorów postępowania oraz systemu wartości uznawanych i przekazywanych w środowisku rodzinnym. Młodzież pragnie być dorosła i mieć własny, odmienny pogląd na świat, zachowania, kulturę i zwyczaje postępowania w różnych sytuacjach społecznych. Czerpie wartości z zachowań podkultury młodzieżowej. Stąd też następuje rozbieżność między systemem wartości uznanych przez rodziców a ich dzieci.
- Mass media, szczególnie telewizja, w swych programach przekazują treści, w których dominują wartości jednostkowe, przyjemnościowe, związane z kultem siły, dobrobytu, zaradności życiowej. Młodzież o wiele chętniej przyjmuje i internalizuje wartości hedonistyczne niż etyczne. Ponadto tradycje rodzinne, obyczaje i zwyczaje utrwalone w minionych pokoleniach stanowiące kulturę życia rodziny nie są ujmowane w mass mediach. Nowe serie telewizyjne i inne programy eksponują wielostronne sytuacje rodzinne, graniczące z ryzykiem kryzysu emocjonalnego i społecznego rodziny. Dlatego też środki masowego przekazu przyczyniają się do wyboru przez dzieci i młodzież odmiennego systemu wartości od tych, które są preferowane przez rodzinę pochodzenia.

Bibliografia

- Cudak H., *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu wartości w rodzinie* [w:] *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, red. W. Muszyński, Toruń 2010.
- Dyczewski L., *Rodzina – społeczeństwo – państwo* [w:] *Rodzina, społeczeństwo, gospodarka rynkowa*, red. J. Kroszel, Opole 1995, s. 31–39.
- Dyczewski L., *Więzi między pokoleniami w rodzinie*, Lublin 2002.
- Gajdamowicz H., *Rodzina jako środowisko wychowania moralno-społecznego* [w:] *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Łódź 2005, s. 71–79.
- Jaroń J., *Z etyką na ty: od egipskiego Ptahhotepa do Karola Wojtyły*, Łódź 1995.
- Rostowska T., *Rodzinny przekaz wartości*, „Problemy Rodziny” 1996, nr 4, 5, s. 27–35.
- Tischner J., *Wobec wartości*, Poznań 2003.